

Osmanlı'da *Ulûm-i Tabîyye* Özet Kitapçığı

Natural Sciences in the Ottoman Period
العلوم الطبيعية في الدولة العثمانية

Materia Medica tercümesi, *Kitâbu'l-Hasâiş*
(Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ahmed III, 2127)

13-14 Aralık 2024
İSAM Konferans Salonu

Osmanlı'da *Ulum-i Tabîyye* Âlimler, Eserler, Meseleler

İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi (İSAR) son yıllarda Osmanlı ilim hayatına dair genişleyen literatüre katkı sağlamak amacıyla Osmanlı ilim geleneğinin farklı dallarını işleyen ve bunların hem İslam düşünce geleneği hem de genel düşünce tarihi içindeki yerini değerlendirmeyi ve yeniden belirlemeyi amaçlayan bir dizi sempozyum düzenlemektedir. Bu kapsamda şimdiye kadar sırasıyla kelâm, fıkıh, tasavvuf, tefsir, hadis, ulûm-i Arabiyye, mantık-münazara, tarih ve ahlak disiplinlerine odaklanan dokuz sempozyum düzenlemiş ve her bir sempozyumun çıktısı edisyon kitap olarak yayımlanmıştır. Bu sempozyumların onuncusu Osmanlı döneminde “ulûm-i tabîyye” hakkında olacaktır.

Diğer düşünce geleneklerinde olduğu gibi İslam düşünce geleneğinde de tabiat, insanın bilme ve anlama merakının temel nesnelere biri olmuştur. Tabiatı bilme ve anlamaya yönelik bir disiplin olarak tabii ilimler ise varlığında insanın iradesi ve sanatının bir dahli bulunmayan tabii cismi ve özelliklerini inceler. Bu çerçevede doğa bilimleri cismin oluşu ve yapısı, hareket, hareketin ilkeleri, zaman, mekân, elementler, madenler, meteorolojik olaylar, bitkiler, canlılar gibi cisim ve cismin tabiatta ortaya çıkan farklı tezahürlerini inceler.

8. yüzyılda çeviri hareketleriyle İslam düşünce tarihinde sistemli bir şekilde incelenmeye başlayan doğa bilimleri sonraki yüzyıllar boyunca kimyevî nitelikçi, kalamî atomcu ve meşşâî nitelikçi bilimsel açıklama yaklaşımlarına sahip farklı bilginler tarafından geliştirilmeye devam etmiştir. Tabiat bilimine farklı açılardan katkı sağlayan bu bilginler arasında Nazzâm, Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Câbir b. Hayyân, Dîneverî, İbn Ahî Hizâm, Ebû Bekir er-Râzî, İbn Vahşiyye, Bîrûnî, İbn Sînâ, İbnü'l-Avvâm, Kazvînî, İbnü'l-Baytâr, Demîrî gibi isimler sayılabilir.

Osmanlıların ilk yüzyıllarında Arapça ve Farsça eserlerden istinsah ve tercüme edilen eserler sayesinde klasik felsefe-bilim geleneğinin tabii bilimler alanındaki kavramsal dağarcığı, meseleleri ve tartışmaları tevarüs edilmiş, bununla birlikte telif, şerh ve yeniden inşa tarzındaki çevirilerle bu bilimlerin hem teorik hem pratik meseleleri üzerinde araştırmalar genişletilmiştir. Müstakil bilimler tarzında olmasa da hem meşşâî hem işrakî hem kelimî hem irfanî ekollere mensup düşünürler büyük hacimli kitaplarında tabii bilimlerle ilgili meseleleri incelemişlerdir. 17. yüzyıldan itibaren daha çok Avrupa dillerinden tercüme yapılrken 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kurulan eğitim kurumlarında ise daha çok Avrupa'da gelişen literatür takip edilmeye başlanmıştır.

Ulûm-i tabiiyenin İslam düşüncesinin erken dönemlerinde ortaya çıkışı, tedvini ve gelişimi noktasında kısmî araştırmalar yapılmışsa da Osmanlı'daki seyri hakkında derinlikli ve kuşatıcı araştırmalar henüz yapılmamıştır. Bu sempozyum doğuşu, gelişimi, tasnifleri, dönemleri, meseleleri, eserleri ve kişileri bazında Osmanlı'daki tabiat bilimlerine dair temel bir resim tespit ederek konunun daha ileri boyutta araştırmalara konu olmasını sağlayacaktır.

Natural Sciences in the *Ottoman Empire*

Scholars, Works, Problems

In recent years, in order to contribute to the expanding literature on Ottoman scholarly life, the Istanbul Center for Research and Education (ISAR) has been organizing a series of symposiums on different branches of the Ottoman scholarly tradition, aiming to evaluate and redefine their place in both the tradition of Islamic thought and the history of thought in general. In this context, ISAR has so far organized nine symposiums focusing on the disciplines of kalām, fiqh, Sufism, tafsīr, hadīth, Arabic linguistic sciences, logic and argumentation theory, history, and ethics, respectively. The output of each symposium was then compiled into a book volume and published. The tenth of these symposiums will be on natural sciences in the Ottoman period.

In the Islamic tradition of thought, as in other traditions, nature has been one of the main objects of human curiosity, with many great minds seeking to know and understand its reality. The natural sciences, as a discipline oriented towards knowing and understanding nature, examine the natural body and its properties, the existence of which has no involvement with the will and art of human societies. Within this framework, natural sciences examine the different manifestations of the object and its properties in nature, such as the formation and structure of the object, the principles of motion, time, space, elements, minerals, meteorological events, plants, and living beings.

The natural sciences began to be systematically studied within Islamic communities in the 8th century as a result of translation movements. They continued to be developed over the following centuries by different scholars with chemical qualificationist, kalam-atomist, and peripatetic qualificationist approaches to scientific explanation.

The scholars who contributed to the natural sciences from different perspectives include: al-Naām, Abū al-Huzayl al-Allaf,, Jābir b. Hayyān, Dīnawarī, Ibn Ahī Hizām, Abū Bakr al-Rāzī, Ibn Wahshiyya, al-Bīrūnī, Avicenna, Ibn al-Awwām, al-Qazwīnī, Ibn al-Baytār, and al-Damīrī.

In the first centuries of the Ottoman Empire, the conceptual vocabulary, issues, and debates of the classical philosophical-scientific tradition in the field of natural sciences were inherited through the translation of Arabic and Persian works, and research on both the theoretical and practical issues of these sciences was expanded through translations, commentaries, and reconstructions. Although not in the form of independent sciences, thinkers belonging to the peripatetic, ishrāqī, kalām, and irfān schools analyzed the issues related to the natural sciences in their voluminous books. From the 17th century onwards, translations mostly came from European languages, while educational institutions established in the last quarter of the 18th century began to follow the literature developed in Europe.

Although there has been partial research on the emergence, organization, and development of the natural sciences in the early periods of Islamic thought, there have not yet been in-depth and comprehensive studies on its course in the Ottoman Empire. This symposium will provide a basic picture of the natural sciences in terms of its emergence, development, classifications, periods, issues, works, and personalities, enabling further research of the subject.

العلوم الطبيعية في الدولة العثمانية:

العلماء والمؤلفات والمسائل

مركز إسطنبول للبحوث والتعليم يقوم في السنوات الأخيرة بتنظيم سلسلة من المؤتمرات بهدف المساهمة في الأدب الذي بدأ يتوسع في مجال الحياة العلمية العثمانية، ويهدف (إيثار) على تقديم وتقييم مواضيع مختلفة في تقاليد العلم العثماني وتحديد مكانتها في التراث الفكري الإسلامي وتاريخ الفكر العام، وإعادة تحديد مكانة هذه العلوم من جديد. ولقد نظم مركز إيثار في هذا السياق تسع ندوات حتى الآن، تركزت على مجالات علوم الكلام، والفقه، والتصوف، والتفسير، والحديث، والعلوم العربية، والمنطق والمناظرة، والتاريخ، والأخلاق، وتم نشر نتائج كل ندوة في كتاب أكاديمي. وسوف تتناول الندوة العاشرة موضوع «العلوم الطبيعية» في العصر العثماني.

وكم هو الحال في التقاليد الفكرية الأخرى، فقد كانت الطبيعة في التقاليد الفكرية الإسلامية أحد العناصر الأساسية لفهم الإنسان وحبه للاطلاع. وبما أن العلوم الطبيعية كتخصص تهدف إلى فهم ودراسة الكائنات الطبيعية التي لا يكون لإرادة الإنسان أو فنه فيه أي دور في وجودها، وخصائصها. وفي هذا الإطار، تدرس العلوم الطبيعية تجوهر الأجسام، والحركة، ومبادئ الحركة، والزمان، والمكان، والعناصر، والمعادن، والآثار العلوية، والنباتات، والحيوان، وغيرها من ظواهر الكائنات وظهورها في الطبيعة.

بدأت علوم الطبيعة بشكل منهجي في تاريخ الفكر الإسلامي بالدراسة في القرن الثامن من خلال حركات الترجمة، واستمر تطويرها على يد علماء مختلفين لهم مدارس علمية مختلفة في القرون اللاحقة، مثل الكيميائيين والكلاميين والمشائين. ومن بين هؤلاء العلماء الذين ساهموا في العلوم الطبيعية من منظور مختلف، يمكن ذكر أسماء مثل النظام، وأبو الهذيل العلاف، وجابر بن حيان، والدينوري، وابن أخي حزام، وأبو بكر الرازي، وابن وحشية، والبيروني، وابن سينا، وابن العوام، والقزويني، وابن البيطار، والدميري.

لقد تم في القرون الأولى للدولة العثمانية توارث المفاهيم والمسائل والمناقشات في مجال العلوم الطبيعية من التراث الفلسفي والعلمي الكلاسيكي من الأعمال العربية والفارسية من خلال التحرير والترجمة، وبالإضافة إلى ذلك، تم توسيع البحوث في مجال هذه العلوم سواء من الناحية النظرية أو العملية من خلال التأليف والشرح وإعادة البناء. وعلى الرغم من أن العلوم لم تكن مستقلة تماماً، إلا أن الفلاسفة من مختلف المدارس - سواء كانت مشائيين أو إشراقيين أو كلاميين أو عرفانيين - قد درسوا مسائل العلوم الطبيعية في كتبهم الضخمة. بدأت الترجمات من اللغات الأوروبية تكثُر في القرن السابع عشر، وبدأت المؤسسات التعليمية التي أنشئت في الربع الأخير من القرن الثامن عشر في متابعة الأدبيات الأوروبية في هذا المجال بشكل أكبر.

Osmanlı'da *Ulûm-i Tabîiyye* Sempozyumu

Natural Sciences in the Ottoman Period
العلوم الطبيعية في الدولة العثمانية

Materia Medica tercümesi, *Kitâbu'l-Hasâiş*
(Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Ahmed III, 2127)

7 OTURUM/SESSIONS
22 BİLDİRİ/PAPERS

OSMANLI'DA ULÛM-İ TABÎYYE SEMPOZYUM PROGRAMI

13 ARALIK 2024 CUMA / 13 DECEMBER 2024 FRIDAY

09.30 - 09.45 Selamlama Konuşmaları / Welcoming Remarks

09.45 - 10.45 Açılış Paneli / Opening Panel

OSMANLI DOĞA BİLİMLERİNİN KÖKLERİ: KELAMÎ, MEŞŞAÎ VE İŞRAKÎ PERSPEKTİFLER

Moderatör: **İhsan Fazlıoğlu**

Eşref Altaş, Mehmet Sami Baga, İshak Arslan

10.45 - 11.00 ARA / BREAK

OSMANLI BİLGİ COĞRAFYASI: SARAY VE KOZMOLOJİ ARASINDA KÖPRÜLER

Oturum Başkanı/Chair: **Tuncay Zorlu**

11.00 - 12.30

1. OTURUM/SESSION

Robert Morrison: A Merchant of Knowledge at the Court of Bayezid II

Gaye Danişan: Sözdən Yazıya, Tecrübeden Teoriye: Kültürlerarası Bağlamda Osmanlı Bilgi Sentezinin Yorumlanma Zorlukları

Mai Lootah: Pathways of an Encounter: Tracing the Journeys of Theatrum Cometicum and Muḥammad bin 'Abd al-Rasūl al-Barzanjī to the Court of Mehmed IV in Edirne

12.30 - 14.30 ÖĞLE ARASI / LUNCH BREAK

OSMANLI'DA FİZİK VE KOZMOLOJİNİN TEORİK TEMELLERİ: CİSMİN YAPISI

Oturum Başkanı/Chair: **Ömer Türker**

14.30 - 16.00

2. OTURUM/SESSION

Muhammed Ali Koca: Osmanlı Düşünce Geleneği Nasıl Bir Teorik Fizik Devraldı? Seyyid Şerif Cürçânî'de Fiziksel Nesnenin Yapısı

Osama Eshera: Two Ottoman Scholars on Whether Body is a Substance or a Quantity

Mustafa Bilal Öztürk: Eski Dünya Kozmolojisinin Müttekâmil Muhasebesi: Hâfız-ı Acem'in Risâle fi tasviri'l-heyûlâ Adlı Eseri

16.00 - 16:15 ARA / BREAK

DOĞA BİLİMLERİNİN SINIRLARINDA: ACÂ'İBÜ'L-MAHLÛKÂT, BİTKİLER VE HAYVANLAR

Oturum Başkanı/Chair: **Nihal Fırat Özdemir**

16.15 - 17.45

3. OTURUM/SESSION

Feray Coşkun: Acâ'ibü'l-Mahlûkât Geleneğinde Doğa Betimlemeleri

Ahmet Göksu, Fatma Afyoncu: "İbn Sînâ Eydür!": Terceme-i Aynü'l Hayât'ta, El-Menafî' Altında İbn Sînâ'yı Demîrî Üzerinden Okumak

Ahmet İğdi: Yeni Dünya'ya (Amerika) Eski Dünya'dan Nazar etmek: Târîh-i Hindî Garbî'de Bitkiler ve Hayvanlar

OSMANLI DÜŞÜNCESİNDE GÖRME VE ALGI: OPTİK, RENK VE METAFİZİK TARTIŞMALARI

Oturum Başkanı/Chair: **Elif Baga**

09.30 - 11.00

4. OTURUM/SESSION

Osman Demir: Osmanlı'da Tabii İlimler ve Kelâm: Hatibzâde Muhyiddin'in Rü'yetullah Risalesinde Optik

Mehmet Zahit Tiryaki: Siyah-Beyaz Film Gibi Biraz: Rengin Objektif Varlığına İlişkin Tartışmaların Osmanlı'daki Görünümü

Sena Aydın: Osmanlı Klasik Döneminde Dolaşımda Olan Bir Optik Problemi: Görsel Algı

11.00 - 11.15

ARA / BREAK

OSMANLI'DA KİMYA, MADEN, TIP VE YER BİLİMLERİ

Oturum Başkanı/Chair: **Sevtap Kadioğlu**

11.15 - 13.15

5. OTURUM/SESSION

Şule Taşkıran: Hikmetin Kapısında: Osmanlı Eski Kimya Geleneginin Sembol İsmi Fâzıl Ali Bey ve Alana Katkıları

Gönenç Göçmengil: Limits of Knowledge of Mining Practitioners in the Early-Modern Ottoman Empire

Eslam Maresht: Osmanlı'nın İlk Jeolojik Kitabı Olan İlm-i Tabakatü'l Arz ve Osmanlı Döneminde Yer Bilimlerine Bakış

Esra Aksoy: Tıbb-ı Cedîd Bağlamında İlm-i Tabiiyye Tartışmaları: Düstur'ul Vesim Örneği

13.15 - 14.30

ÖĞLE ARASI / LUNCH BREAK

GÖKYÜZÜ VE YERYÜZÜ: OSMANLI DÖNEMİNDE ASTRONOMİ, ASTROLOJİ VE DÜZEN ARAYIŞI

Oturum Başkanı/Chair: **Baha Zafer**

14.30 - 16.00

6. OTURUM/SESSION

Sajjad Khubravan: Gelenbevi İsmail Efendi and the Dynamics of Heavenly Motions

Yavuz Unat, Sedef Uysal: 18.-19. Yüzyıllarda Ahkam Takvimleri Örneği ile Münecimbaşının Devlet Nezdindeki Rolü: Yeryüzünde Nizam Anlayışı Bağlamında Astroloji ve Astronomi İlişkisi

Orhan Güneş: 19. Yüzyılda Üretilen Eserler Bağlamında Osmanlı'da Modern Astronomi

16.00 - 16.15

ARA / BREAK

OSMANLI'DA MADDE, MANA VE BİREYLEŞME

Oturum Başkanı/Chair: **Kenan Tekin**

16.15 - 17.45

7. OTURUM/SESSION

Barişcan Ersöz: 20. Yüzyılın Başında Osmanlı Düşünce Dünyasında Tenâsül-i Binefsihî Meselesi ve Materyalizm-Antimateryalizm Tartışmalarındaki Yeri

Kübra Bilgin Tiryaki: Doğal Nesnelere Nasıl Bireyleşir?: Taşköprülüzâde'nin Bireyleşime Dair Yaklaşımı

Muhammed Bedirhan: Fiziksiz Metafiziğin Fiziği Olur mu? Sûfîlerin Fizik Bilimlere Bakışı

18.00
18.45

KAPANIŞ OTURUMU/CLOSING SESSION

Eşref Altaş, İbrahim Halil Üçer, Hasan Umut

Açılış Paneli - Opening Panel

Osmanlı Doğa Bilimlerinin Kökleri: Kelamî, Meşşâî ve İşrakî Perspektifler

Moderatör: İhsan Fazlıoğlu
Eşref Altaş, Mehmet Sami Baga, İshak Arslan

Osmanlı ilmî geleneği, farklı felsefi ve bilimsel perspektiflerin karşılaşması ve etkileşimi sonucunda özgün bir bilim anlayışı geliştirmiştir. Bu açılış paneli, Osmanlı doğa bilimlerinin entelektüel temellerini anlamaya yönelik bir giriş niteliğinde olup, Kelamî, Meşşâî ve İşrakî perspektiflerin bu gelenekteki yeri ve etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır.

Panelde, İslam düşüncesinin temel disiplinlerinden biri olan kelamın doğa bilimlerine yaklaşımı, Aristotelesçi Meşşâî felsefenin Osmanlı düşünce sistemine yaptığı katkılar ve İşrakî ekolün metafizik boyutunun bilimsel yaklaşımlara etkisi tartışılacaktır. Bu üç perspektifin Osmanlı doğa bilimlerine etkileri; bilimsel metodoloji, epistemoloji ve kozmoloji gibi farklı alanlarda değerlendirilecektir.

Panel, Osmanlı bilimsel mirasına dair analitik bir çerçeve sunarak, sonraki oturumlarda ele alınacak tebliğlerin temellerini oluşturmayı hedeflemektedir. Katılımcılar, bu tartışmalar aracılığıyla Osmanlı düşünce geleneğinin doğa bilimlerine yönelik katkılarını daha derinlikli bir şekilde değerlendirme fırsatı bulacaktır.

A Merchant of Knowledge at the Court of Bayezid II (d. 1512)

Robert Morrison

Bowdoin College Brunswick

“**T**he openness of the court of the Ottoman Sultan Mehmet the Conqueror (d. 1481) is known to historians. He was so interested in European goods that there was an atelier in Istanbul for European artisans. Some intellectual exchange at his court and at the court of his son, Bayezid II, was facilitated by trans-regional scholars whom I call merchants of knowledge. One merchant of knowledge, Moses Galeano (d. after 1542) brought knowledge from Hebrew and Latin medical texts to Bayezid’s court as well as Arabic knowledge to Europe.

I will focus on the presentation of a medical text by the renowned Jewish scholar Maimonides (d. 1204) within a newly discovered text that Galeano composed in Ottoman Turkish. I will situate Galeano’s composition in the context of an Ottoman chief physician’s exhortation to learn from European Christian physicians and in the context of Galeano’s description of Latin medical texts elsewhere in his oeuvre. Thus, Ottoman Muslim scholars believed that they could learn from Europe while the Ottoman Empire was near the height of its power. And, sometimes, the same intermediaries enabled Europeans’ encounter with Islamic science and philosophy.”

Sözden Yazıya, Tecrübeden Teoriye: Kültürlerarası Bağlamda Osmanlı Bilgi Sentezinin Yorumlanma Zorlukları

Gaye Danişan
İstanbul Üniversitesi

“ Bu çalışma, kültürlerarası bağlamda Osmanlı bilgi sentezinin yorumlanmasındaki zorlukları, Osmanlı denizcilik teknikleri üzerinden ele alarak, pratik uygulamaların teorik çerçevelere nasıl dönüştüğünü incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, sözlü gelenekten yazılı metinlere geçişin zamansal ve mekânsal dinamiklerini analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, Osmanlı denizciliği ile farklı kültürler arasındaki etkileşimler, bilgi unsurlarının evrilmesi, kaybolması veya dönüşmesi gibi süreçlere dair çeşitli örneklerle desteklenmiştir. Kültürel etkileşimlerin incelenmesi, bilimsel sentez süreçlerini anlamak açısından önemli bir yer tutmaktadır. Araştırmada, Osmanlı bilginlerinin denizcilik bilgisini nasıl sentezledikleri ve bu sentezin sınırları sorgulanırken, farklı kültürel bilgi ortamlarının Osmanlı bilim sistemlerine katkısı da ele alınmaktadır. Ayrıca, bu tür bir araştırmada karşılaşılan zorluklar da vurgulanmaktadır.”

Pathways of an Encounter: Tracing the Journeys of *Theatrum Cometicum* and Muḥammad bin ‘Abd al-Rasūl al-Barzanjī to the Court of Mehmed IV in Edirne

Mai Lootah

PhD Candidate, Texas

“During the reign of Mehmed IV, a remarkable book of illustrated images arrived at his court in Edirne. This book contained intriguing illustrations that captured the imagination of Muslim theologian, Muhammad bin ‘Abd al-Rasūl al-Barzanjī (1630-1691). A close examination of al-Barzanjī’s detailed description led to an intriguing discovery: the illustrations were western astronomical maps that depicted the trajectory of the two comets of 1664-1665, and which were printed in Polish astronomer Stanislaw Lubieniecki’s (1623-1675) *Theatrum Cometicum* (Theatre of Comets). The paper aims to compose a persuasive, historical narrative that follows the sequence of interconnected events that culminated with al-Barzanjī’s encounter with *Theatrum Cometicum* in an era marked by the coexistence of the “Scientific Revolution” alongside persistent religious and sectarian wars. To reimagine the routes that converged in Edirne, and which made the said encounter possible, this paper draws inspiration from Tim Ingold’s *Lines*, particularly his wayfarer’s path which “wends hither and thither, and may even pause here and there before moving on.” As the narrative constructed in this paper unfolds, like the path of a wayfarer, it uncovers a backdrop of historical forces that include the rise of religious movements such as the anti-Trinitarians in Europe and the Kadizadeler in Ottoman lands, ongoing conflicts and alliances among the Ottoman, Catholic, and Protestant powers, the emergence of capitalist Calvinist states, the expansion of global trade routes, and the dissemination of scientific and philosophical ideas via the correspondence networks of the “Republic of Letters.”

Osmanlı Düşünce Geleneği Nasıl Bir Teorik Fizik Devraldı? Seyyid Şerîf Cürcânî’de Fiziksel Nesnenin Yapısı

Muhammet Ali Koca

Yalova Üniversitesi

“ Bu bildiride Osmanlı düşünce geleneğinin nasıl bir teorik fizik devraldığı Seyyid Şerîf Cürcânî özelinde ele alınacaktır. Kelâm geleneği içerisinde Seyyid Şerîf Cürcânî yetkin tahkikleri nedeniyle bilginin dayanağı (sened) olarak nitelendirilir ve bu nitelendirmeyi Osmanlı uleması da büyük ölçüde sahiplenir. Onun teorik fizik alanındaki tahkikleri kendisinden sonra Osmanlı ulemasını büyük ölçüde etkilemiş ve Osmanlı’da teorik fizikle ilgili tartışmaların birçoğu onun eserlerinin dolayımında yürütülmüştür. Bu nedenle fiziksel nesnenin yapısıyla ilgili Seyyid Şerîf’in tahkiklerinin bilinmesi Osmanlı düşünce geleneğinin bu konuda yaptığı orijinal katkıları ya da makas değişimlerini takip edebilmemiz adına oldukça önemlidir.

Bildiride “diyalektik sahne yöntemi” olarak isimlendirdiğimiz bir yöntemle Fahreddin er-Râzî’den Seyyid Şerîf Cürcânî’ye kadar uzanan süreçte fiziksel nesnenin yapısıyla ilgili kelâm geleneği içerisindeki dönüşümler takip edilerek özellikle Fahreddin er-Râzî’nin tahkik tavrıyla kelâm ve felsefe geleneklerine yönelttiği eleştirilerin kendisinden sonra kelâm geleneğinde ne tür meydan okumalar ortaya çıkardığı gösterilecek ve Seyyid Şerîf’in bu meydan okumaları nasıl göğüslediği ele alınacaktır.

Sonuçları açısından bildiride iki temel bulguya ulaşılmıştır: Bunların ilki, Fahreddin er-Râzî’den sonra teorik fizik alanında hem kelâmcıların hem de filozofların ortaya koyduğu teoriler hakkında “burhanî kesinlik” iddiasının elendiği, onun yerine “ilmî iknâ” iddiasının öne çıktığıdır. İkincisi ise benimsedikleri metafizik ilkeler açısından

kelâmcıların süreksizlik aksiyomuna dayanan atomculuk teorisine bağımlı olmadıkları, aksine süreklilik aksiyomuna dayanan madde-suret teorisi veya basit cisim teorisi gibi alternatif modelleri de benimseyebildikleridir.”

Two Ottoman Scholars on Whether Body is a Substance or a Quantity

Osama Eshera

University Of Maryland

“Substance and quantity are two of the ten Aristotelian “categories,” or highest genera. The question of whether body (jism) is a species of substance or a species of quantity traces back to ambiguities in Aristotle’s use of “body” in different contexts, especially in the *Categories*, *De Caelo*, and *De Anima*. Early Islamic philosophers, including Abū Nasr al-Fārābī (d. c. 950), Yahyā ibn Adī (d. c. 974), and Avicenna (d. 1037), provided different arguments for the senses in which “body” is said to be a substance and the senses in which it is said to be a quantity. This issue continued to be discussed by philosophers into the Islamic post-classical period, in part because it is a prerequisite to more advanced natural-philosophical debates, such as those on atomism. This paper explores the reception of this philosophical discussion among Ottoman scholars through the commentary traditions on Nasīr al-Dīn al-Tūsī’s (d. 1274) *Tajrīd al-itiqād* and Adud al-Dīn al-Ījī’s (d. 1355) *Mawāqif*, with a focus on the commentaries written, respectively, by Alī al-Qūshjī (d. 1474) and Abd al-Hakīm al-Siyālkūti (d. 1657).”

Eski Dünya Kozmolojisinin Mütekâmil Muhasebesi: Hâfız-ı Acem'in Risâle fî tasvîri'l-heyûlâ Adlı Eseri

Mustafa Bilal Öztürk
19 Eylül Üniversitesi

“Bu çalışmada tam adı Hâfızüddin Muhammed b. Ahmed b. dil Paşa olan ve Hâfız-ı Acem (ö. 958/1551) olarak bilinen Osmanlı âliminin Risâle fî tasvîri'l-heyûlâ adlı eseri incelenecektir. Bu eserde heyula kavramı üç başlık altında anlatılmıştır. Birincide heyula-suret teorisini benimseyenlerin temel iddialarına yer verilmiştir. Burada daha çok ekoller tarafından heyulaya yüklenen çeşitli anlamlar tahlil edilmiştir. İkincide mütekaddim ve müteahhir ulemanın heyulayı anlatış biçimleri ve varsa bunların kusurlu yönleri öne çıkarılmaktadır. Üçüncüde heyulanın burhânî ve cedelî yollarla tasvirine çalışılmaktadır.

İnsanın doğayı düşüncenin konusu kılması asırlar öncesine uzanır. İslam düşünce mirasında tabiatı anlama ve anlamlandırma çabası felsefe tarafından heyula-suret ve kelimeler tarafından cevher-araz teorileri çerçevesinde yürütülmektedir. Tabiata yüklenen anlam teolojiyi belirlediği için bu alan ilahiyat araştırmalarıyla daima bağlantılı bir biçimde ele alınmıştır. Söz gelimi kelimeler sistemi parçalanmayan son parçaya veya cevher-i ferde dayalı cevher-araz teorisini, felsefenin zorunlu Tanrı, sonsuz âlem ve ruhsal ahiret anlayışından kurtulmak için kaçınılmaz görmüştür. Bu itibarla kelimeler sistemi, heyulaya dayalı tabiat anlayışını akaidi ilgilendirdiği cihetten bertaraf edilmesi gereken bir teori saymıştır. Hâfız-ı Acem eserinde tenkit ve tasdik ikileminde heyuladan bahseden klasik ulemanın büyük birikimini gözden geçirerek tahkik yönteminin nasıl yürütüldüğünü örnek olacak şekilde göstermiştir. Eserin sonucuna göre insanı tasvirdeki hayretin bir benzeri heyulanın tasvirinde de kendini göstermiştir. Doğa araştırmalarında bu eserin ihmal edilmesi, klasik kozmolojide önemli bir yere sahip olan heyula kavramının kapsamlı bir muhasebesini gözden kaçırmayı göze almak anlamına gelecektir. ”

'Acâ'ibü'l-Mahlûkât Geleneğinde Doğa Betimlemeleri

Feray Coşkun
Özyeğin Üniversitesi

“Osmanlı coğrafya literatüründe hatırı sayılır nüsha sayısı ile önemli bir yer kaplayan ve 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât janrı altında sınıflandırılan kozmografik eserlerin çoğu yine bu isimle maruf Arapça ve Farsça eserlerin kısmi ve serbest tercümelerine dayanmaktadır. Söz konusu kozmografyalar arasında en başta on ikinci yüzyılda yaşamış olan Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Tûsî ile Zekerıyya b. Muhammed b. Mahmud el-Kazvîni (ö. 1283) nin aynı adı taşıyan 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdat adlı eserleri gelir. Tûsî eserini Selçuklu Sultanı Tuğrul bin Arslan'a (s. 1175–1194) sunarken, Kazvîni son Abbasi halifesi el-Mustasim döneminde kadılık yapmış ve Moğolların 1258'de Bağdat'ı ele geçirmesinin ardından kendini ilmi çalışmalara adayarak eserini yazmaya koyulmuştur. Sonradan İslam dünyasında oldukça ünlenecek olan bu eser bugün ortaçağ İslam kozmografya geleneğinin en ünlü temsilcilerinden biri haline gelir. Bu eserler 14. yüzyıldan başlayarak da Osmanlı sultanları, hanedan mensupları, devlet büyükleri, ulemâ ve tarikat ehline okunmak üzere Türkçe'ye çevrilmeye başlanmış, 19. yüzyıla kadar da istinsah edilerek Osmanlı literatüründeki bir sürü esere kaynaklık etmişlerdir. Bu bildiride 13. yüzyıldan 19'üzyıla istinsah edilen Arapça, Farsça ve Türkçe 'Acâ'ibü'l-Mahlûkât'lardaki çeşitli görsellere odaklanılarak, bu eserlerin dolaşımında olduğu çevrelerde doğaya ve biyoçeşitliliğe dair nasıl bir bakış açısının benimsendiğine dair bazı gözlemler paylaşılacaktır.”

“İbn Sînâ Eydür!": Terceme-i Aynü'l Hayât'ta, El-Menafi Altında İbn Sînâ'yı Demîrî Üzerinden Okumak

Ahmet Göksu, Fatma Afyoncu

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

“**H**ayâtü'l-Hayevân (1372) Memlûk dönemi Kâhire ulemasından Kemâleddin Demîrî (ö. 1405) tarafından kaleme alınan, canlıları muhtelif yönleriyle ele alan hacimli, derleme bir eserdir. Demîrî sonrasında Hayâtü'l-Hayevân üzerine yapılan tercüme, muhtasar ve istinsahlara göz atıldığında literatürdeki önemi kolaylıkla teşhis edilebilir. 15. yy.dan itibaren Türkçe'ye yedi, Farsça'ya dört tercümesi yapılmış, on tane muhtasarı yazılmıştır ve sadece Türkiyedeki yazma eser kütüphanelerinde kayıtlı iki yüzden fazla Arapça istinsahı vardır. Eserde bir madde alt başlığı olan havâss'ın, Osmanlı literatürü içerisinde eser başlığına taşınması veya içerik olarak öne çıkarılması, bu bildirinin odak noktasıdır. 18. yy.da Nazilli Naibi tarafından yapılan Türkçe tercüme doğrudan Havâssü'l-Hayevân ismini taşır. 16. yy.da Bâlî Efendi (ö. 1572) tarafından yapılan Türkçe tercümede ise özellikle menâfi başlığı altında havâss bölümlerine daha uzun yer verilir. Bâlî Efendi eserinin girişinde özel olarak menâfi ve havâss'ın tercümesine dönük talebi ve bu yöndeki çabasını açıklar. Eserde 172 hayvan maddesi ele alınırken 19 farklı maddede İbn Sînâ'dan referansla menâfi-havâss'a dair aktarımlar yapılır. Aktarılan bu içerik genel olarak tıbbî-eczaî bilgilerden müteşekkil olmakla beraber içeriğin bir kısmı iyileştirici, bir kısmı koruyucu, bir kısmı afrodisyak ve bir kısmı da büyü benzeri etkiler meydana getirmeyi amaçlar. Bazı eczaî aktarımları el-Kânûn fi't-Tıb üzerinden teyit edebilmekle beraber özellikle büyüsel etkiler oluşturmaya dönük aktarımların İbn Sina üzerinden anlatılması sorgulanmaya muhtaçtır. Tıp ve doğa felsefesinin kesiştiği bu bilgi kümesi içerisinde İbn Sînâ'nın ya da İbn Sînâ'ya atfedilen kaynakların kullanılıyor olması ve bu olgunun muhtemel sebepleri bildiri kapsamında incelenecek ve paylaşılacaktır.”

Yeni Dünya'ya (Amerika) Eski Dünya'dan Nazar etmek: Târîh-i Hindi Garbî'de Bitkiler ve Hayvanlar

Ahmet İğdi

Muş Alparslan Üniversitesi

“Osmanlı coğrafyacısı Mehmed Suûdî Efendi'ye (öl. 999/1591) nispet edilen Târîh-i Hindi Garbî adlı eser, Amerika kıtasının keşfini ayrıntılı olarak anlattığı gibi bu kıtada bulunan bitki ve hayvanlardan da “her yeni olanda bir lezzet vardır diyerek” egzotik bir üslupla söz eden coğrafya ve doğa tarihini birlikte ele alan bir eserdir. Târîh-i Hindi Garbî müellifi yeni kıtada bulunup da eski dünyada yer almayan bitki ve ağaçlara özellikle dikkat kesilir. Bunlardan guava gibi kimi bitkileri ve lama armadillo ve karınca yiyen gibi bazı hayvanları da resimleyerek anlatır. Ayrıca eski dünya ile yeni dünyada at, köpek ve fare gibi hayvanların olmadığını söyleyerek karşılaştırmalar yapar. Yazar, kanatları gece ışık saçan koguyus adlı bir kuş, balık adamlar ve meyveleri kadın olan vak vak ağacı gibi efsanevi varlıklardan da söz eder. Mitolojik varlıklara yer vermesi açısından metnin, Acâibü'l-mahlûkât türü eserlerle benzeştiği ifade edilebilir.

Târîh-i Hindi Garbî'nin yazarı, bizzat Amerika kıtasını görmemiş, Amerika kıtasının keşfini ve kıtaya ait fauna ve florayı başta italyanca metinler olmak üzere çeşitli Avrupa dillerinde telif edilmiş metinlerden aktarmış, bununla birlikte düşünce dünyası geleneksel İslam metinleriyle şekillenmiştir. Onun birçok noktada Mes'ûdî, İbnü'l-Verdî ve Kazvîni'ye atıflar yaptığı, dünyayı yedi iklim coğrafi nazariyesi ile izah etmeye giriştiği görülmektedir.

Târîh-i Hindi Garbî, Kolomb Takası (Columbian exchange) diye tanımlanan ve Amerika kıtasında bulunan bitki ve hayvanların eski dünyaya; eski dünyadaki bazı hayvan ve bitkilerin de Amerika'ya taşınma sürecinden önce yazılmış olması bakımından dikkat çekicidir.”

Osmanlı'da Tabii İlimler ve Kelâm: Hatibzâde Muhyiddin'in Rü'yetullah Risalesinde Optik

Osman Demir

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

“**H**atibzâde Muhyiddin (ö. 901/1496), Osmanlı düşünçesinin teorik açıdan zirveye ulaştığı önemli sultanlar döneminde yaşayan ve özellikle aklî ilimlerde kaynak değeri taşıyan eserler veren etkili bir Osmanlı alimidir. Onun dikkati çeken eserlerinden biri de, içinde yaşadığı tartışma ikliminin etkisiyle kaleme aldığı, Risâle fî Mebâhisi'l-kelâm ve'r-rü'ye adlı risalesidir. Kitabın ilk kısmı, klasik dönemden itibaren mesele edilen kelâm sıfatını ele almış, üç başlık altında Haşviyye, Mu'tezile ve Ehl-i sünnetin bu husustaki görüşlerini müzakere etmiştir. Eserin ikinci kısmı ise Allah'ın ahirette müminler tarafından gözle görülmesi meselesini (rü'yetullah) aklî ve naklî deliller çerçevesinde tartışmaktadır. Burada Hatibzâde, Fahreddin er-Râzî'den (ö. 606/1210) itibaren sistemleşen bir yapı içerisinde rüyetullahı; vukuu, imkanı ve itirazlar etrafında incelemektedir. Böylece hem ötede Allah'ı görmenin mümkün olduğunu savunan Sünnî kampın hem de bunu reddeden Mu'tezile'nin görüşlerini sıralayan Hatibzâde, kendi görüşlerini de belirterek tartışmayı ilerletmiştir. Özellikle, görmenin vukuu ve itirazlar kısmında, klasik optik teorilerini gündeme taşıması ve Râzî'den itibaren yaygınlaşan nesne-ışın teorisinin modifiye edilmiş bir versiyonunu savunur görünmesi ilginçtir. Amacı ise bilimsel bir teori kurmaktan ziyade metafizik bir ilkeyi fizik-optik bilimine ait verilerle temellendirmektir. Bu doğrultuda risale zemininde, müellifin benimsediği fizik teorisi ve optiğe dair veriler, doğrudan görme, illüzyon ve yansıma gibi konulara dair izahlar mevcuttur. Bu bildiride, Hatibzâde ve eseri kısaca tanıtıldıktan sonra, kelâmın bilimsel ilgisine rüyetullah bağlamında kısaca değinilecek ve ardından mezkur risale üzerinden görmenin fizyolojisi konusuna değinilecektir. Böylece kelâmın tabii ilimleri hususen de bilimsel bir önermeyi içerme-taşıma keyfiyeti, XV. yy. Osmanlı düşünçesinin önemli bir ismi ve eseri çevresinde gündeme getirilmiş olacaktır.”

Siyah-Beyaz Film Gibi Biraz: Rengin Objektif Varlığına İlişkin Tartışmaların Osmanlı'daki Görünümü

Mehmet Zahit Tiryaki

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

“Genel olarak felsefe tarihinde olduğu gibi Antik-Helenistik dönem ve Orta Çağ boyunca da tartışılan belli başlı felsefi problemlerden biri de algı ve duyumsamadır. Bu tartışmalarda öncelikle, algı ve duyumsamanın insani natık nefsin rasyonel etkinliğine kıyasla konumu ve insani natık nefse ilişkisi netleştirilir. Algı ve duyumsama bağlamında daha detaya doğru indiğimizde ise genel olarak algı ve duyumsamanın mahiyeti ve algılanır nesnelerin veya duyusal içeriğin anlamı ve objektif statüsü gibi problemlerle karşılaşırız. Genel olarak bütün algı ve duyu organlarının idrak nesneleriyle ilgili olarak yürütülebilecek bu tartışmanın bahsedilen dönemlerde hemen hemen en çok tartışılan duyu olan görme ve görsel algı ile ilgili yönleri de bulunmaktadır. Söz konusu tartışmalarda görmeyle ilgili belli başlı teoriler, bu teorilerin görmenin mahiyetine ve görmenin nasıl gerçekleştiğine ilişkin açıklamaları ve argümanları ve bunlara yönelik eleştiriler, rengin algılayandan bağımsız objektif olarak var olup olmadığı ve ışığın cisim olup olmadığı gibi pek çok konu incelenmektedir. İslam felsefe ve kelamının klasik ve klasik sonrası dönemindeki çoğu tartışma gibi genel olarak algı ve duyumsama ile özel bir algı ya da duyumsama olarak görme ile ilgili tartışmalar da söz konusu tarihsel arka plan bağlamında yapılmıştır. Buna bağlı olarak söz konusu dönemlerdeki filozof ve kelimciler işaret edilen tarihsel arka plan bağlamında ve sahip oldukları felsefi ya da teolojik pozisyon ve tutumları gereğince algı ve duyumsamayla ilgili çeşitli problemleri tartışmışlardır. Bu sunumda, yukarıda bahsedilen algılanır nesnelerin veya duyusal içeriğin anlamı ve objektif statüsü ilgili daha genel tarihsel arka plan bağlamında rengin objektif varlığı probleminin Osmanlı döneminde nasıl tevarüs edildiği ve yorumlandığı incelenecektir.”

Osmanlı Klasik Döneminde Dolaşımda Olan Bir Optik Problemi: Görsel Algı

Sena Aydın

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

“Görsel algıda ışığın kaynağı nedir sorusuna Antik Yunan’da verilen farklı cevaplar ile şekillenen nesneîşın ve gözîşın kuramları İslam dünyasına şua ve intiba teorileri olarak aktarılmıştır. Osmanlı Klasik döneminde meşşâî, işrâkî, kelâmî pek çok farklı kaynaktan dolaşımda olan bu problem, bir optik probleminin gelişiminin incelenmesi açısından dikkat çekicidir. Mesela, Semerkant matematik-astronomi okulu çevresi mensubu Ali Kuşçu’nun (ö. 879/1474), çeşitli optik problemleri tartıştığı Şerhu’t-Tecrid’de ele aldığı ilk problem görme kuvvetidir. Ziya ve rengin algılanmasını anlatırken matematikçilerin ve tabiatçıların meşhur görüş ve delillerine yer verir. Fatih döneminin matematikçi-astronomlarından Fethullah eş-Şîrvânî (ö. 891/1486), Nasîrüddîn et-Tûsî’nin (ö. 672/1274) el-Tezkire fi el-hey’esi üzerine yazdığı hacimli ve önemli şerhin tabîî yyât kısmında, optik konularını ayrıntılı bir şekilde irdelerken, gözü anatomik ve geometrik olarak inceler, görme teorilerini, İbnü’l-Heysem (ö. 432/1040 [?]) ve Kemâleddîn el-Fârisî’yi (ö. 718/1319) esas alarak tartışır. Kutbüddin Çelebi, Osmanlı Klasik Döneminin en kapsamlı kavsi kuzah risalesi, Risâle fi’l-hâle ve kavsi kuzah’ında matematikçilerin ve tabiatçıların görsel algıya dair farklı fikirlerini ele alır. Osmanlı coğrafyasında optik bilimi doruk noktasına 16. yüzyılda Takıyyüddin er-Râsîd (ö. 993/1585) ile ulaşır ve o, Osmanlı döneminde optiğe dair en kapsamlı eser olan Kitâbu Nûri hadekati’l-ebsâr ve nûri hadîkati’l-enzâr’ı yazar. Eser, doğrudan görme, yansıma, kırılma, ışığın yapısı, yayılımı ve rengin mahiyeti konularını ayrıntılı bir şekilde incelerken sayısız deney düzeneginden faydalanır. Görmeyi açıklamak için algılanan nesne ve göz arasında yayılan ışınların oluşturduğu koniden bahseden Takıyyüddin er-Râsîd anlatısını bir deney ile temellendirir. Gözün bölümlerini ve görüntünün gözde resmedilişini açıklar. Böylece çalışmamız tabiatçıların ve matematikçilerin argüman ve delillerine dair tartışmalarla kuvvetlenen ve deney düzenekleri ile sınanan görsel algı probleminin gelişim seyrini incelemeyi hedefler.”

Hikmetin Kapısında: Osmanlı Eski Kimya Geleneğinin Sembol İsmi Fâzıl Ali Bey ve Alana Katkıları

Şule Taşkıran

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

“Osmanlı-Türk kimyası, kökleri Zosimos’a dayanan ve Câbir b. Hayyân (ö. 200/815) tarafından geliştirilen İslamî elkimya geleneğini izler. Elkimya ilminin temel gayesi olan demir, bakır, kalay, kurşun gibi ecsâdın gümüşe ve altına dönüştürülmesi (transmutasyon) ameliyesi, mîzân ilmi çerçevesinde; kimyevî dönüşüme imkân tanıyan nedensellik düşüncesiyle gerçekleştirilir. Bu dönüşüm inorganik âlemden organik âleme geniş bir mevcutlar alanında iş görür ve bugünkü kimyanın köklerini oluşturur. Maddi ve manevi simya unsurlarının bir arada olduğu bu geleneğin en tanınmış, sembol isimlerinden biri de İznikli Ali Çelebi (?-1609)’dir. Fâzıl Ali Bey, Ali Çelebi, Müellif-i Cedîd (yeni müellif), Musannif-i Cedîd gibi isimlerle tanınan, Osmanlı Devleti’nin büyük âlimi, tefsir, tasavvuf, kelam ve özellikle elkimya alanında eserler telif eden müellifimizin tam adı Şeyh Alâuddin Ali Çelebi b. Hüsrev es-Sârûhânî el-İzniki’dir. Fâzıl Ali Bey, Câbir ve Ebû Bekr er-Râzî ile Ali Aydemiroğlu el-Cildekî’nin (ö.1363) izleyicisidir. Bu kimyacıların eserlerinden istifade ederek telif ettiği eserlerin yanında bizzat kendisi de kimyevî tecrübelerde bulunarak eserler kaleme almıştır. Osmanlı Devleti’nin en velûd kimyacısı Fâzıl Ali Bey elkimya metinlerindeki sembolik dili tam olmasa da büyük ölçüde sadeleştirmeye de gayret etmiştir. Ali Çelebi’nin teorik ve uygulamaya yönelik çalışmalarının da etkisiyle oldukça hareketli geçen 16. ve 17. yüzyılların ardından, Osmanlı’da simyadan kimyaya geçiş süreci başlamıştır. Fâzıl Ali Bey ile takipçilerinin eski kimya geleneği çerçevesinde yürüttüğü çalışmaların, daha sonra Osmanlı-Türk ülkesine tercümeler yoluyla girmeye başlayan Paracelsus kimyası için de uygun bir ortamın hazırlanmasına vesile olduğu da söylenebilir.

Osmanlı eski kimya geleneğinin anlaşılması için gün yüzüne çıkarılmayı bekleyen pek çok eser ve şahıs mevcuttur. Elkimya alimlerinin eserlerinde sıklıkla

dile getirdikleri gibi, bizler “hikmetin kapısından uzak tutmak istedikleri cahiller miyiz” yoksa henüz bu sırra erme noktasında mirası yeterince araştıramamış takipçiler miyiz bunu da için doğrusu zaman ve bu alanda yapılacak çalışmalar gösterecek. Bu amaca katkıda bulunmak üzere, çalışmamızda Osmanlı Devleti’nin en velûd kimyacısı Fâzıl Ali Bey ve eserlerinin incelenmesi; Osmanlı kimyasındaki rolünün tartışılması hedeflenmiştir. ”

Limits of Knowledge of Mining Practitioners in the Early-Modern Ottoman Empire

Gönenç Göçmengil
İstanbul Üniversitesi

“In the early modern period of the Ottoman Empire extraction of the raw materials and presumably the well-known ancient mining sites attests to great interest due to support of the continuing wars and dominion over the newly acquired territories in various places. While some mines were exploited as a continuation of deposits known since ancient times by “mineral knowledge”, some mines were discovered and extracted through mineral practitioners. Depending on the region or their duty they named various names such as “madencibaşı”, “piristat”, “kalcı” or “hutman”.

Most of the skills of these practitioners are acquired by hand-in-hand learning or via gathering knowledge through a long-lasting family profession generated around the proximity of mines. Newly found mineral deposits by these practitioners are often interpreted in situ at the mining area by possibly using physical characteristics and metallurgical techniques handled in small forges and “kalhane”s.

However, without the knowledge of the nineteenth-century chemical, mineralogical and geological advances, how did the Ottoman miners explore and exploit the vast mining areas dispersed along the Empire? How does the Ottoman bureaucracy know about the technical characteristics of mines as bureaucratic knowledge? And how do those different classes interact with each other?

In this contribution, I will briefly outline the techniques used by early modern Ottoman mining practitioners for mineral exploration, surveying, and exploitation to better picture the limits of knowledge and try to track the relationship between practitioners and bureaucracy.”

Osmanlı'nın İlk Jeolojik Kitabı Olan İlm-i Tabakatü'l Arz ve Osmanlı Döneminde Yer Bilimlerine Bakış

Eslam Mostafavi Maresht
İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi

“Osmanlı dönemine ait «İlm-i Tabakatül-Arz» adlı kitapta, evrenin yaratılışından günümüze kadar jeolojik zamanların taksimi anlatılmaktadır. Bu kitapta jeolojik çağlara (katlarla ilişkin) fosiller sınıflandırılmış ve bu sınıflandırmayla beş jeolojik zaman ortaya çıkarılmış olup her dönem kendi fosilleriyle sınıflandırılmıştır. Örneğin, en eski jeolojik zaman, “Araziyi iptidaiye” İlk zaman olarak adlandırılır ve bu zamana ait kayaçların özelliklerinden biri de içlerinde fosil bulunmamasıdır. Eski topraklardan Bu dönemden, daha genç olan bir sonraki jeolojik zaman “Araziyi evveliyeye” veya birinci zaman kayaçları olarak adlandırılmış olup, bitki ve hayvan fosillerinin türlerine göre üç döneme ayrılır: 1. Silüriyen 2. Devoniyen ve 3. Karbonifer. Bu zaman dilimine ait fosiller arasında trilobitler ve balıklar sayılabilir. Önceki iki zamandan daha genç olan jeolojik zamana “Araziyi saniye” denmiş olup, İkinci zaman adı verilmiştir. Bu zaman ise kendi içinde 1. Triyas, 2. Jura ve 3. Kretase dönemlerine bölünmüştür. Bu zamana ait özel fosiller ammonit, belemnit ve sürüngenlerdir. Bir sonraki jeolojik zaman “Araziyi salisiye” ise üçüncü jeolojik olarak adlandırılmakta olup, bu zamanda 1. Eosen, 2. Oligosen, 3. Miyosen ve 4. Pliyosen olmak üzere dört döneme ayrılmaktadır. Bu alt zaman dilimlerine ait özel fosiller nümmulitler ve memelilerdir. En genç dönem ise Araziyi Rabia olarak adlandırılmış olup, Dördüncü zamana karşılık gelen bu süreç dört bölüme ayrılmıştır; 1. Yontama Taş 2. Cilalı Taş 3. Tunç Çağı ve 4. Demir Çağı. Bu zaman diliminin en önemli özelliklerinden birisi de insanın ortaya çıkışıdır.”

Tıbb-ı Cedîd Bağlamında İlm-i Tabîyye Tartışmaları: Düstur'ul Vesim Örneği

Esra Aksoy

Amasya Üniversitesi

“On yedinci yüzyılın önemli tabiplerinden hekimbaşı İbn Sellûm'un (ö. 1080/1669) çağdaşı Avrupalı hekimlerin kitaplarından Latince'den Arapçaya yaptırdığı tercümelemlerle alınılan Paracelsus (ö. 1541) sonrası kullanıma giren iatrokimya uygulamaları dönemin literatüründe tıbb-ı cedîd olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar Paracelsus dönemin tıp paradigması olan humoral patolojiyi reddedip, yerine kimyanın ön plana çıktığı yeni bir tıp sistemi ortaya koymaya çalışmış olsa da İbn Sellûm aracılığıyla yapılan alımlamalarda humoral patoloji karşıtı anlatılara yer verilmeyerek metinler asimile edilmiş ve yine humoral patoloji çerçevesinde kalınarak kimyasal ilaç tariflerinin transferi gerçekleştirilmiştir. On sekizinci yüzyılda Ömer Şifâî (ö.1742) ve Ömer b. Sinan el-İznîkî (1116/1704'te sağ) gibi simyacı hekimler tarafından iatrokimya uygulamalarına dair üretim devam etmiş ve İbn Sellum'un konuya dair eserinin Arapçadan Türkçeye tercümelemleri yapılmıştır. On sekizinci yüzyılda bir önceki yüzyılın aksine bu hekimlerin kimyasal ilaçları daha yaygın bir şekilde kullanıp, tecrübe ettikleri de görülmektedir. Bu bağlamda müelliflerin eserlerinde kadim ve cedîd tıbbın konumlandırılmasına dair tartışmalar yaptıkları ve tıbb-ı cedîdin sadece pratik uygulama olarak algılanmaktan çıktığı görülmektedir. Bu tartışmaların boyutunun Abbas Vesim Efendi'nin (ö. 1175/1761-62) Düstûru Vesîm fi't-tıbbi'l-cedîd adlı eserinde tıbbın ötesine geçtiği ve anâsır-ı erbaa eleştirileri de içeren ilm-i tabîyyeye ait temel mevzuları ihtiva edecek şekilde genişlediği görülmektedir. Bundan dolayı bu çalışmada adı geçen tıp eserindeki ilm-i tabîyyeye ait konuların analizi ve değerlendirilmesi yapıp, on yedinci yüzyıldaki pratiğe dayalı iatrokimya uygulamalarının paradigmanın eleştirisine giden süreç ortaya konulacaktır.”

Gelenbevi İsmail Efendi and the Dynamics of Heavenly Motions

Sajjad Nikfahm-Khubravan
McGill University

“When discussing the “dynamics” of heavenly motions, we refer to the causes that generate and sustain these motions. Before Newtonian physics, these causes were understood through the lenses of natural philosophy and metaphysics, intertwined with astronomical observations. Astronomy focused primarily on the kinematics of celestial motions, while natural philosophy and metaphysics explored the objects and powers that could produce these motions. Scholars working across these distinct fields maintained a continuous dialogue, in their efforts to explain celestial dynamics. Aristotle, for instance, adapted Eudoxus’ astronomical models to construct his cosmic system, driven by his natural philosophical and metaphysical commitments. His cosmology, centered on the concept of the unmoved mover, illustrates how metaphysical principles shaped the understanding of celestial dynamics. Aristotle posited a prime mover, an unchanging entity responsible for the perpetual motion of the heavens, as elaborated in his *Metaphysics*. Ptolemy, on the other hand, introduced the Platonic concept of the heavenly soul, a metaphysical entity imparting motion to the celestial spheres. These varying hypotheses addressed a fundamental question: how are motions transmitted between celestial spheres? This question persisted at the heart of scholarly debates for centuries. Prominent scholars like Avicenna (Ibn Sīnā) contributed significantly to this discourse. The debate extended into the early modern Ottoman period, exemplified by Gelenbevi İsmail Efendi (d. 1791), who engaged with this topic in his super-commentary on Muslih al-Dīn al-Lārī’s super-commentary on Qārī Mīr al-Maybudī’s (d. 1504) commentary on Athīr al-Dīn al-Abharī’s (d. c. 1262) *Hidāyat al-hikma*. This paper aims to contextualize Gelenbevi’s discussion of the dynamics of heavenly motions within the broader Aristotelian and Avicennian frameworks. It also examines the long-standing textual tradition that influenced Gelenbevi’s work, highlighting the enduring legacy of these intellectual debates.”

18.-19. Yüzyıllarda Ahkam Takvimleri Örneği ile Müneccimbaşının Devlet Nezdindeki Rolü: Yeryüzünde Nizam Anlayışı Bağlamında Astroloji ve Astronomi İlişkisi

Yavuz Unat, Sedef Uysal

Kastamonu Üniversitesi

“Bu çalışmada astroloji bağlamında, Osmanlı Devlet yapılanmasında nizam oluşturma konusunun, astroloji ile bağlantısı değerlendirilecektir. Bu sayede modern bilimin gecikmesinin sebepleri arasında Osmanlı astrolojisinin değerlendirilmesinde farklı bir bakış açısı sunarak, araştırmacılara yeni bir perspektif sunulacaktır. Bu bağlamda bildirimizde, 1787 tarihinde Cihangirli Mehmet Sadık Efendi tarafından kaleme alınan Ahkam-ı Sa’l ile 1842 tarihinde Seyyid Sadullah Efendi tarafından kaleme alınan Takvim ve Akam-ı Sa’l kayıtlarından yola çıkarak iktidar ile astroloji ilişkisi, iktidar ile müneccim ilişkisini değerlendirilecektir.

Kayıtlardan anlaşılacağı üzere bir müneccimbaşının, arka planda kendi ilmi bilgilerini kullanarak, devletin bekası için olası kötü durumlara engel olmaya çalışan bir nitelik taşıdığı anlaşılıyor. Bu da müneccimbaşının, devlet, padişah ve toplum refahı için “arka planda hareket eden bir sistem yürütücüsü” olarak farklı bir tanımlama sunmaktadır. Keza burada dikkatimizi çeken unsur, ahkam takvimlerinin kehanetten ziyade yeryüzünde nizam oluşturmak için kullanılmış olan bir “araç” olabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla bu noktada bilimsel bilginin anlaşılmasında bir etken olarak karşımıza çıkan nizam ve astroloji ilişkisini de tartışacağız. Sonuç itibarıyla incelenen verilerden astronominin, yeryüzüne düzen vermek amacı ile bir araç niteliğiyle değerlendirilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu durum, astronomi biliminin, sözde bilim olan astrolojiye nasıl ve niçin maruz kaldığını da açıklayabilecek farklı bir perspektif sunmaktadır.

Diğer başka bir mesele de müneccimbaşı terimi ile ilk akla gelen “astrolog” yalnızca kehanette bulunan bir sınıf olarak değerlendirilmemesi gerektiğine vurgu yapılacaktır. Çünkü bu durum Osmanlı devlet yapılanmasının, ilim ve bilim dünyasında farklı değerlendirmelere neden olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada elimizdeki verilerle müneccimbaşının Osmanlı Devleti’ndeki mahiyetini ve hiyerarşisini ortaya koymaya çalışacağız.

19. Yüzyılda Üretilen Eserler Bağlamında Osmanlı'da Modern Astronomi

Orhan Güneş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

“Nicolaus Copernicus’un 1543’te yayımlanan *De Revolutionibus Orbium Coelestium* adlı eseri klasik kozmolojiden modern kozmolojiye geçişte bir milat olarak kabul edilir. Osmanlı topraklarında bu kozmolojiyi dikkate alan ilk eser 1662-1664 tarihleri arasında Tezkireci Köse İbrahim Efendi tarafından kaleme alınan *Secencel el-Eflâk fi Gâyet el-İdrâk*’tır. Bu çalışmadan sonra modern astronomi ve kozmolojiye dair ağırlıklı olarak pratik astronomi sahasına giren eserler tercüme edilerek dolaşıma sokulmuştur. 18. Yüzyılın son çeyreğinde kurulan Mühendishâneler batı tarzı eğitim verdiklerinden müfredatları da buna uygun hazırlanmaktaydı. Böylece astronomi eğitimi de klasik yerine modern astronomiyi merkeze alan bir yapı göstermekteydi. Önceleri Fransızca ders kitaplarından okutulan dersler Hüseyin Rıfki Tamanî ve İshak Efendi gibi isimlerin gayretleri ile Türkçe ders kaynaklarına kavuşmuştur. Özellikle İshak Efendi’nin *Mecmûa-i Ulûm-i Riyâziyye* adlı eserinin astronomi kısmı o döneme kadar Osmanlı’da modern astronomiyeye dair kaleme alınmış en yetkin eser kabul edilmektedir.

Bu dönemde medreselerde de astronomi eğitimi verilmekteydi. Genel görüş derslerin klasik astronomi metinleri üzerinden işlendiği şeklindedir. Ancak 19. Yüzyılda medrese çevresinden bazı isimler modern astronomi ve kozmolojiyi dikkate alan eserler kaleme almışlardır. Bunların arasında Kuyucaklızâde Mehmed tufın *Teshîlü’l-idrâk Terceme-i Teşrihu’l-eflâk* adlı eseri ile Hayâtizâde Seyyid Şeref Halil’in *Efkârü’l-ceberût fi Tercemeti Esrâri’l-melekût* isimli çalışması sayılabilir.

Bununla beraber bu yüzyılın sonlarında modern kozmoloji karşıtı görüşler de ortaya atılmış, Dünya’nın düz ve hareketsiz olduğunu savunan eserler kaleme alınmıştır. Bu görüşler Salih Zeki gibi isimler tarafından yazılan makalelerde ağır bir şekilde tenkit edilmiştir.

Bu çalışmada yukarıda sözü edilen 19. Yüzyılın başlarından itibaren üretilen eserler fizik mâhiyetleri açısından analiz edilecek, modernizm karşıtı çevrelerle yapılan tartışmalar irdelenecektir.”

20. Yüzyılın Başında Osmanlı Düşünce Dünyasında Tenâsül-i Binefsihî Meselesi ve Materyalizm- Antimateryalizm Tartışmalarındaki Yeri

Barişcan Ersöz
İstanbul Üniversitesi

“**K**endiliğinden üreme (tenâsül-i binefsihî—
spontaneous generation) Antik Yunan’dan
19. yüzyıla kadar canlı bilimlere alanındaki önemli
tartışma alanlarından biri olmuştur. Deneyciliğin
yükselişiyle birlikte 17. yüzyıldan itibaren etkisini
kaybetmeye başlayan bu teori Pasteur’ün ünlü
deneyleriyle birlikte büyük oranda yanlışlanmıştır.
19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Darwinci
evrim kuramının gelişimiyle birlikte, hayatın cansız
maddeden oluşup oluşmayacağına dair tartışmalar
hem bilim dünyası içinde hem de diğer entelektüel
çevrelerde farklı bir boyutta tartışılmaya devam
etmiştir. Özellikle materyalist bir bakış açısını
savunan kimi yazar ve düşünürlerle konuya dini, felsefi
ya da bilimsel savlarla karşıt bir cepheden yaklaşan
isimler arasında kendiliğinden oluşum düşüncesi ve
buna bağlı olarak hayatın kökenine yönelik çeşitli
sorular tartışılmaya devam etmiştir. Bu dönemde
Avrupa’daki bilimsel gelişmeleri yakın bir şekilde
takip eden Osmanlılar arasında da kendiliğinden
üreme konusu sıkça ele alınmıştır. Bu bildiri 20. yüzyıl
başlarında çeşitli bilim insanı, yazar ve entelektüeller
tarafından bu konuda yazılan kimi metinleri ele
alarak canlı bilimlere alanında hayatın kökeni ve
kendiliğinden üreme ile ilgili gelişmelerin Osmanlı
düşünce dünyasında nasıl yorumlandığını analiz
etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, Avrupa’daki
gelişmelerin etkisiyle dönem boyunca Osmanlı içinde
de popüler hale gelen materyalist görüşle buna bir
tepki olarak ortaya çıkan karşıt görüşlerin konuya
yaklaşımı incelenecek ve bu iki farklı kutbun canlı
bilimler alanındaki gelişmeleri daha geniş çerçevedeki
iddialarını gerekçelendirirken nasıl araçsallaştırdıkları
üzerinde durulacaktır.başlarından itibaren üretilen
eserler fizik mâhiyetleri açısından analiz edilecek,
modernizm karşıtı çevrelerle yapılan tartışmalar
irdelenecektir.”

Doğal Nesnelere Nasıl Bireyleşir?: Taşköprülüzâde'nin Bireyleşime Dair Yaklaşımı

Kübra Tiryaki

Bağımsız Araştırmacı

“Oluş-bozuluş evreninde bulunan doğal nesnelere türsel tahakkuklarının nasıl gerçekleştiği meselesi Meşşâî felsefe içerisinde İbn Sînâ'nın geliştirdiği isti'dâd teorisine oldukça incelenmiş ve dakikleşmiş bir forma kavuşmuştur. Türlerin her bir bireyinin dış dünyada bireyliklerinin nasıl ortaya çıktığı meselesi ise yine İbn Sînâ felsefesi içerisinde mahiyet teorisi ve tümellerin tikellere yüklenmesi bağlamında özgün bir yaklaşıma konu olmuştur. Sözkonusu iki açıklama hem kendisi hem de sonuçları itibariyle İbn Sînâ sonrasında özellikle Fahreddin er-Râzî'nin eleştirel yorumuyla birlikte uzun yüzyıllar süreklilik arzedecek bir tartışma alanı bırakmıştır. Bu anlamda Râzî sonrasında Yöntemsel bütünleşme evresi olarak ifade edilen Geç Yenilenme Dönemi'nde (14-16.yüzyıl) Osmanlı düşünsel hayatının kurucu isimlerinden birisi olan Taşköprülüzâde'nin (ö. 968/1561) doğal nesnelere bireyleşimine ilişkin yaklaşımı, Osmanlı düşüncesinin hakim tavrı olan “yöntemsel bütünleşme”nin dikkat çekici örneklerinden birisini oluşturmaktadır. Bu çalışmada onun kelâmî, felsefî, işrakî ve vahdet-i vücudçu irfânî teorilerin sınırlarında bireyleşim meselesine ilişkin yaklaşımı incelenecektir. Bu bağlamda bireyleşim sorununun iki veçhesi olan dış dünyada tür bireylerinin kendiliklerinin nasıl tahakkuk ettiği ve bireylerin birbirlerinden ayrışmasının Taşköprülüzâde tarafından ne şekilde cevaplandırıldığı ortaya konulacaktır. Taşköprülüzâde'de bireyleşimin kendiliğinden bahsetmenin imkanı, bireylere yüklenen özelliklerin onların bireyliğini verip vermeyeceği bağlamında kelâmî ve vahdet-i vücudçu yaklaşımın nasıl telif edileceği, İbn Sînâcı anlamda her bir türün kendinde mahiyetinin vahdet-i vücud teorisindeki sabit ayn'lar (âyân-ı sâbite) olarak ilâhî ilimde bulunan ezeli hakikatler şeklinde yorumlanmasının bireyleşime dair sonuçlarının neler olduğuna cevap aranacaktır.”

Fiziksiz Metafiziğin Fiziği Olur mu? Sûfîlerin Fizik Bilimlere Bakışı

Muhammed Bedirhan

Istanbul Medeniyet Üniversitesi

“Her dünya görüşü kaçınılmaz olarak bir ontoloji tasavvuru ortaya koyar. Bu tasavvur bağlamında Tanrı-âlem-insan konularını ele alarak bir taraftan teoloji diğer taraftan da kozmoloji ve antropoloji doktrinleri inşa eder. Bu bağlamda bir dünya görüşünün Tanrı hakkındaki tasavvurlarını bize sunan teoloji tamamiyle metafizik bir hüviyet taşırsa da âlem ve insan hakkındaki tasavvurların ortaya konulduğu kozmoloji ve antropoloji doktrinlerinin en azından bir kısmı fizik dünya ile ilgili açıklamaları ihtiva ettiği için kaçınılmaz olarak doğa bilimlerine ait birtakım iddialar barındırırlar. Tasavvuf başlangıçta bir dini yaşama hareketi olarak çıkmış olsa da kısa süre içerisinde bir dînî düşünce inşa etme metoduna oradan da bir dünya görüşü olma mertebesine yükselmiştir. Bu çerçevede sûfîlerin kendilerine özgü bir ontoloji doktrini geliştirdiklerini görürüz. Bu doktrinin ana ilkesi metafizik monizmdir. Tasavvufî dünya görüşünde bu ilkeye bağlı olarak kozmoloji ve antropoloji doktrinlerini geliştirilmiş ve bunların ana ilkeleri ortaya konmuştur. Bu doktrinlerden özellikle kozmoloji tasavvuru ve doğa bilimlerindeki bazı temel teoriler bizim tebliğimizin inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu çerçevede öncelikle tasavvuf kozmolojisinin ana esası olan atomculuk karşıtlığı ve akozmizm fikri ele alınacaktır. Sûfîlerin âlemin üst kısımları ile ilgili temel iddiaları ve felek nazariyeleri incelenecek ve ardından ay- altı âlemin ve doğa bilimlerinin kurucu elemanları olan unsurlar ve tabîatlar konusundaki teorilerinin üzerinde durulacaktır. Yine tebliğimiz çerçevesinde sûfîlerin canlılığı nasıl yorumladıkları ve biyolojik çeşitlilik ve insanın türeyişi konusundaki anlayışları açıklanacaktır. Sûfîlerin doğa bilimleri hakkındaki bu teorilerini incelerken büyük ölçüde nazarî irfân konusunda önemli eserler kaleme almış Osmanlı sûfîleri olan Molla Fenârî ve İsmâil Hakkî Bursevî’den faydalanılacaktır.”

Düzenleme Kurulu

Eşref Altaş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İbrahim Halil Üçer

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Mehmet Sami Baga

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Furkan Aktaş

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yasin Seven

29 Mayıs Üniversitesi

OSMANLI'DA ULÛM-İ TABİİYYE

SEMPOZYUMU

13-14 Aralık/Dec 2024